

Dr. Şeyma Nur ZARARSIZ

Erciyes Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
Kayseri/TÜRKİYE
seymanurzararsiz@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-2345-6789

**ALİ NİHAD TARLAN'IN GÖZÜYLE
MUHAMMED İKBÂL**

MUHAMMED İKBÂL WITH ALİ NİHAD
TARLAN'S POINT OF VIEW

DOI Number: 10.28981/hikmet.495690

ÖZ

Ali Nihad Tarlan, yetiştirdiği birçok kıymetli öğrenci ve ilmi bakımdan yeni kapılar açan birçok çalışma ile edebiyatımızın, fikri âlemimizin önemli isimlerindedir. Onun şâni, Türkiye ile sınırlı kalmamış; Viyana, Edinburg, Prag, Tahran, Aligarh gibi çeşitli üniversitelerde ilmi çalışmaları takdir görmüş, takip edilmiştir.

Bu makale, vefatının 40. Yılında Ali Nihad Tarlan'ın geri planda kalmış, fakat tarihimiz açısından büyük kıymeti hâiz bir adımdan bahsetmek üzere kaleme alınmıştır. Bu adım, Ali Nihad Tarlan'ın geniş çalışmaları öncesinde kendisinden ve eserlerinden çok az haberdâr olunan, Pakistan'ın fikri liderlerinden Muhammed İkbâl'in bir dost, hoca, lider, elçi ve âlim bakış açısıyla incelenmesinden ibarettir.

Bu çalışmada öncelikle Ali Nihad Tarlan'ın hayatı hakkında genel bir değerlendirme yapılmış, Allâme İkbâl ile ilk münâsebetinden itibaren tanışıklığı anlatılmaya çalışılmıştır. Daha sonra kendisi için "Bir devrin adıdır." denilen Muhammed İkbâl'in hayatı hakkında bilgiler verilerek, Tarlan'ın araştırmaları ve İkbâl'in eserleri üzerine yaptığı çalışma ve çeviriler merkezinde genel bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ali Nihad Tarlan, Hayatı; Muhammed İkbâl, Hayatı.

ABSTRACT

Ali Nihad Tarlan is one of the important names of our literature with lots of students whom he has raised and lots of studies which have opened new doors. His fame has not remained limited with Turkey. His scientific studies have been appreciated and followed in various universities like Vienna, Edinburg, Prague, Teheran, Aligarh.

This article has been committed to paper in the 40th year of his death in order to mention one step of his which has a value that hadn't talked over very much but has a very important value in terms of our history. This step is only about the study with the point of view of a pal, teacher, leader, messenger and wise on Muhammed İkbâl who is one of the intellectual and founder leaders from Pakistan and who is known very little about him and his works before the extensive studies of Ali Nihad Tarlan.

Firstly, in this study, a general evaluation has been done about Ali Nihad Tarlan's life and it has been tried to explain his familiarity since his first connection with Allâme İkbâl. Later, it has been tried to do a general evaluation at the centre of Tarlan's studies and translations on İkbâl's works and Tarlan's researches by giving the information about the life of Muhammed İkbâl who was called "He is the name of an era".

Keywords: Ali Nihad Tarlan, His Life; Muhammed İkbâl, His Life.

Giriş

Ali Nihad Tarlan, 80 yıllık ömrüne birçok gazete, dergi yazıları, kitaplar, makaleler ve çeşitli ilmî içerikli sohbetler sığdırmıştır. Bugün Türkiye’de ismi duyulmuş çoğu akademisyen, onun rahle-yi tadrîsinden geçmiş, kendisini hayırla yâd etmektedir.

Ali Nihad Tarlan hakkında yabancı üniversitelerin profesörleri takdîrkâr sözler sarf etmişlerdir. Viyana Üniversitesi Şarkiyat Enstitüsü Müdürü Ord. Prof. Dr. Herbert W. Duda, “... onun şerh-i mütûn ihtisâsı Avrupa müsteşriklerinin dillerinde destan olmuştu (İnan, 1965: 85).” derken; Prag Üniversitesi Şarkiyat Enstitüsü Direktörü Prof. Dr. Jean Rypka, “Onun huzurunda hürmetle eğilirim ve kendisine teşekkür ederim, zira ben ne isem ona borçluyum (İnan, 1965: 89).” diyerek övgü dolu sözleriyle Tarlan’a olan saygı ve sevgilerini dile getirmişlerdir. Ayrıca Duda’nın, “Bana öyle geliyor ki Ali Nihad Tarlan için dil ve edebiyat her kaba kimseye giriş müsaadesi verilmeyen mukaddes bir muntkadır (İnan, 1965: 85).” şeklindeki ifâdeleri, Tarlan’ın üzerine eğildiği meselelerde gösterdiği hassâsiyeti açıkça belirtmektedir.

Bilhassa metinler şerhi meselesi üzerinde ilmî faaliyetlerde bulunan Tarlan, üniversite hocalığının yanında çok yönlü bir fikir adamı idi. Faruk Kadri Timurtaş’ın Ali Nihad Tarlan için söylediği “Ali Nihad hoca çok iyi bir şarklıdır. Şarkın o çok güzel, o çok müstesna hasletlerini, incelik, zerafet ve çelebiliğini en iyi şekilde tevâriis etmiş bir kimsedir. Bu mânevî vasıflara bir de Batı ilim zihniyetini ilâve ederseniz, onun büyüklüğü daha iyi anlaşılır (İnan, 1965: 104).” sözleri onun çok yönlülüğünü anlatır.

Tarlan’ın İran edebiyatı üzerine yaptığı çalışmalar sonucu kendisine İran’dan takdîrnâme gönderilmesi; Pakistanlı şâir Muhammed İkbâl üzerine yaptığı çalışmalar netîcesinde Pakistan devleti tarafından kendisine “Sitâre-i İmtiyâz” nişanı verilmesi; yine İran Şahı Muhammed Rıza Pehlevî tarafından “Nişân-ı Âlî-i Hümayûn” ile mükâfatlandırılması; Tahran Üniversitesi tarafından kendisine “Menşûr-ı Sipâs” nişanı verilmesi onun çalışmalarının ne kadar kıymetli olduğunu ve bu kıymetin güzel takdîrlerle karşılandığını ortaya koymaktadır.

Nesirle söylenemeyenlerin mekânı olarak vasıflandırılan şiir, Ali Nihad Tarlan’ın hayatında önemli bir yere sahipti. 13- 14 yaşlarında şiir yazmaya başlayan Tarlan, başta Hâfız ve Hayyam olmak üzere birçok doğu şâirinden tercümeler yapmıştır. Tarlan’a göre hakîkî sanat eseri kültür, ilim, kabiliyet ve heyecanın müşterek mesaisi ile ortaya çıkar. Şiirlerinde, üslûbunda tasavvufun yeri oldukça büyüktür. Tasavvufta şer’î bilgilere aykırı bir şey olmadığını söyler. Kur’ân’ın her insanın kendi idrâkince anlaşılacağını dile getirirken, tasavvufî düşüncelerin Kur’ân’dan ayrı görülemeyeceğini ifâde etmiştir.

Ali Nihad Tarlan, bazı insanların yaşadıkları müddetçe ölüden farkları olmadığını belirtirken, müstesnâ insanları ise öldükleri andan sonra hacimleri ile mütenâsip bir hayata kavuşanlar olarak görür ve Muhammed İkbâl için de “... bu ikbâle erenlerden biridir (Tarlan, 1957a: 315).” der. Tarlan, hayatta hakîkî kuvvetin fikir olduğunu, fikrin asla zincire vurulamayacağını, bir kere ortaya atıldıktan sonra binbir şekle dahi girse yapmak istediğine kâdir olacağını dile getirirken, Pakistan devletinin böyle bir fikir neticesinde vücûda geldiğini belirtir.

Tarlan'ın İkbâl ile Münâsebeti

Ali Nihad Tarlan, Muhammed İkbâl ile ilk defa Mehmet Âkif Ersoy'un yakın arkadaşı Ömer Ferit Kam vesilesiyle tanışmıştır. Kam tarafından, “*Bugün Şarkın en muazzam tefekkür ve şâir simâsı odur.*” diye anılan İkbâl'in eserlerine bir süre ulaşamayan Tarlan, “*Rûhumda bu güzel isim, bir iştiyâk hâlinde yaşayıp durdu. Vaktâ ki 14 Aralık 1947'de Pakistan büyük bir İslâm devleti olarak teşekkül ve 1956'da müstakil bir cumhuriyet olarak teessüs etti; Türkiye'ye gelen değerli ve faal basın ateşeleri çok esaslı mesai sarfederek bize yurtlarının büyük simâlarını tanıttılar. Bu suretle İkbâl'in eserlerine kavuşmak kâbil oldu. O zaman anladım ki hakikaten İkbâl, bugün İslâm Şark âleminin son asırda yetiştirdiği en büyük mütefekkir ve şâirdir.*” sözleriyle İkbâl ile tanışma seyrini anlatır (Tarlan, 1957a: 315).

Yakın tarihimize yapılacak bir sarf-ı nazar ile Muhammed İkbâl'in fizîken olmasa da rûhen önemli bir tanışıklığının Mehmet Âkif Ersoy ile olduğu görülecektir. İkbâl'den iki yıl önce vefât eden Mehmet Âkif, onun ne kadar kuvvetli bir şâir olduğunu, ne derin bir fikriyatı olduğunu fark etmiş, Mısırlı Hâfiz Âsım'a yazdığı bir mektupta İkbâl'i “*...hakikat yaman şâir.*” diyerek övmüş, övmenin de ötesine geçerek İkbâl'in “Peyâm-ı Maşrık” isimli eserinden okuduğu şiirlerin ardından; “*Çok güzel kıtalarıyla gazelleri var. Gazellerin bir ikisi bana sarhoş gibi nâra attırdı. İkbâl'in Arapçası da kuvvetli. İlmi, irfânî, kudret-i şâirânesi benimkilerle kâbil-i kıyas değil, çok yüksek. Yalnız Acemcedeki kuvveti benim Türkçedeki tasarrufumdan biraz aşağı. Eğer Hazretin üslûbu da yeni olsaydı İran edebiyatında kıyametler kopardı*” (Edip, 2010: 203).” sözleriyle kendisinden kimi hususlarda daha kuvvetli bir şâir olduğunu itiraf etmiştir.

“*Pakistan'ın büyük milli şâiri İkbâl'i Türk münevver muhîtime tanıtmak, hayatının sayılı mazhariyetlerinden biridir*” (İkbâl, 2017: 7).” diyen Tarlan, aslında kendisinden çeşitli Türk aydınlarınca haberdar olunan İkbâl'in -mükâtebe nısf-ı mükâlemedir esasınca- eserleri üzerine yaptığı çeviriler ve ciddî mesailer ile derinlemesine tanınmasında büyük rol oynamıştır.

Tarlan, hakîkî bir müslümanın, temiz bir rûh ile geniş bir tefekkürün imtizâcından doğacağını belirterek İkbâl'i bu kategoriye dâhil eder (Tarlan, 1952a: 24).

Tarlan, İkbâl'in “Zebur-u Acemden Seçmeler” adlı eserinin çevirisini yapmış ve bu çeviriye başlamadan önce “*İkbâl, Namık Kemal ve Mehmed Âkif nesline mensup bir sanatkârdır. O da 'kendi derdi yâdına gelmeyen' bir insandır. Büyük insanları büyük idealler yaratır. Onlar ayrı bir âlemin insanlarıdır. Biz fanülerin görüş hudûdumuzun çok ilerisindedirler. Büyük edebiyat ise büyük ruhların eseridir. Büyük hamle, büyük ihtiras... Ve daima bu iki muazzam mazhariyet, eserlerinde çok geniş bir görüş ve kültürü aks ettirirler. İdeal sahibi insan, tükenmez enerjisi ile yürüyeceği yolun tüm malzemesini elde eder. Ebedî eserler, daima insanlığın büyük dertlerine maharetle parmak basan eserlerdir. Bunların sesleri vahşî ormanlarda kükreyen arslan sesi gibidir. Titremez ve za'f göstermez. Bir nev'i mükemmeliyetin korku ile karışık hayranlığı içinde ruhları sarar ve sarsar. İnsanı büyülemiş gibi peşine takar ve sürükler. Yaratılışın binbir mucize ve tecellisine şahsî görüşün kuvvetli projektörünü çevirince mucizeler içinde mucizeler görür ve bizi âlemden âleme götürür. İşte İkbâl böyle bir mütefekkir ve san'atkârdır. Bu tercümelemi cemiyetimize büyük fazilet idealleri temennî ederek sunuyorum. Geceler, gebedir. Genç nesillerimizden niçin büyük*”

İkbâller zuhûr etmesin? (İkbâl, 1964: 9,10)” sözleriyle, İkbâl'in nesiller boyu tanınmasının da kıymetli bir niyete hizmet ettiğini ifâde etmiştir.

Ali Nihad Tarlan, İkbâl'in vefatından sonra kurulan İkbâl Akademi'nin anma programı kapsamında Pakistan'da bulunmuş, reis-i cumhur ile görüşmüş, ertesi gün için kendisine İkbâl'in kabrini ziyaret edebilmesi için imkânlar sağlanmıştır. Abdülhamid İrfânî ve Muhammed Bâkır'ın refâkatiyle Lahor'da İkbâl'i ziyaret edeceği hissiyatı ile geçirdiği gece kendisini uyku tutmamış olan Tarlan, İkbâl için “İkinci Konya” başlıklı bir şiir kaleme almıştır. Bu şiiri Farsça olarak yazan Tarlan, ertesi gün şiirini İrfânî ve Bakır ile paylaşmıştır. Kendisi bu hâdiseyi “*Ben heyecanla şiiri onlara okumak istedim. Daha birinci beytini okudum, ikisi de bir ağızdan ‘vah vah’ demezler mi? Ben bunu şöyle tefsir ettim: Bu adam bir Türk. Farsça şiir yazdım zannediyor, yazık yazık... Vaziyetimi bozmadım, devam ettim. Gittikçe sesim kısıldı, mâneviyatım bozuldu, sıkıntıdan ter içinde kaldım. Nihâyet manzûme bitti. Muhammed Bakır Abdülhamid İrfânî'ye ‘Aman bunu Lahor gazetelerinde neşredelim, hârikulâde bir şiir.’ Bana da: ‘Bunu el yazınız ile yazınız, Üniversite mecmuasına fotokopisini alalım.’ demez mi? Düşünün benim hâlîmi... Sonradan anladım ki bu ‘vah vah’ çok güzel, âferin mânâsında kullanılıyormuş. O gün İkbâl'in mezarını ziyaret ettik* (İnan, 1965: 40).” sözleriyle anlatmıştır.

Muhammed İkbâl Kimdir?

Muhammed İkbâl 22 Şubat 1877'de Pencap eyaletinin Siyalkut şehrinde dünyaya gelmiştir. Dedeleri Keşmir brehmenlerinden olmasına rağmen ailesi Pencap'a yerleşmeden önce İslâm ile müşerref olmuştur. İkbâl'in ailesinin mutasavvıflara ve tasavvufa olan özel ilgisi, onun yetişmesinde fikrî, kalbî zemîninin oluşmasında büyük etkiye sahiptir. İlk tahsilini Siyalkut'ta alan İkbâl, felsefe üzerine yüksek tahsil için Lahor'a gitmiştir. Daha sonra Avrupa'ya giderek burada Cambridge Üniversitesi'nde üç yıl felsefe eğitimi almış, buradan Almanya'ya geçerek “İran'da Metafizik'in Tahavvülü” isimli tezi ile “Doktor” unvanını almıştır. Arapça, Farsça dillerini ve İslâm mutasavvıflarını Seyyid Mîr Hasan'dan öğrenmiş; ona Garb'ın felsefesi hakkında bilgiler veren, ilmî kapısını aralayan ise Profesör Arnold olmuştur. Cambridge'de Mesnevî mütercimi Nicholson ile tanışmasının ardından John Locke, Auguste Comte, Schopenhauer, Nietzsche, Hegel, Goethe, Einstein, Tolstoy gibi düşünürlerin kendisine veremediği aşkın Mevlânâ'da olduğunu anlamış ve dünyasını Celâleddîn Rûmî'ye çevirmiştir.

Muhammed İkbâl, Kur'ân-ı Kerîm ile hemhâl olmaya başladığı zamanlarda babasından, “Kur'ân'ı sanki kendisine iniyormuşçasına” okuması üzerine aldığı telkin, onun İslâmî fikirlerinin, sağlam bir tefekkür ve yaşayışın ardından oluştuğunu göstermesi bakımından oldukça kıymetlidir.

Allâme İkbâl'in, genç yaşta ülkesinde birkaç mecmûada şiirler yazarak zuhûr eden şâirliğini daha sonra geniş zâviyeli, hacimli eserleri takip etmiştir. 1915'de Mevlânâ'yı ve eserini tanıdıktan sonra bu etkinin ilk yansımalarını ortaya koyduğu “Esrâr-ı Hodî” adlı eseri onu şöhretinin doruğuna çıkarmıştır. Bu eser, mesnevî nazım şekli ile Farsça yazılmıştır. Hemen arkasından aynı heyecanın kesilmeden devam ettiği “Rumûz-ı Bîhodî” adlı eseri kaleme almıştır. Her iki eserde de felsefî ve tasavvufî konuları işlemiştir. 1923'te kaleme aldığı Farsça eseri “Peyâm-ı Maşrık” Goethe'nin Dîvânı'na karşı ilk ve tek mukabele kabul edilmiştir. Bu eserinde kendisi ile Goethe'yi karşılaştırdığı,

“O, şimşek gibi bir Avrupa delikanlısı-
Benim ateşimi ise Şark pîrlerinin nefesi alevlendirir.
O bahçelerde doğmuş ve yetişmiş-
Bense ölü bir toprağın mahsûlüyüm.
O çemenlerde bülbül gibi terennüm eder,
Ben ıssız çöllerde feryâd eden bir rûhum.
Her ikimiz de varlığın sırlarını biliriz,
İkimiz de ölüm içinde hayattan haber getiririz,
Her ikimiz de sabah parlaklığında, ayna gibi parlak hançeriz
Fakat o çıplak, bense daha kını içinde... (Schimmel, 2001: 36,37)”

mısraları oldukça etkileyicidir. İkbâl, Goethe ve Mevlânâ için “Peygamber değildiler ama her ikisinin de birer kitabı vardı (Schimmel, 2001: 39).” şeklinde bir değerlendirmede bulunmuştur. 1924 yılında “Beng-i Dâra” isimli eserini Urduca kaleme almıştır. “Zebûr u Acem’den Seçmeler” adlı Farsça eserinde münferit şiirleri bulunmakla birlikte bu şiirler, kendisinin dînî kanaatini de yansıtır.

“Çekil bu insanlardan ârif sohbeti iste
Allah’tan benlik iste, benlikten Allah iste
Bir naz, şive yaralar seni, iş bitti sanma
Akıl, gönül, görüşe ayrı cilveler iste (Tarlan 1963: 13).”

İkbâl’in 1927’de oğlu için kaleme aldığı, bir tür manzum dram olarak değerlendirilen, aynı zamanda poetik bir içeriğe sahip olan “Câvidnâme”, şaheseri sayılır. Eserde bulunan, “Din dediğin nedir? Değil mi rûhu topraktan kanatlandırmak?/Tâ ki kendini bilsin sinedeki o cân-ı pâk (Münevver, BKT: 86).” mısraları, şâirin kendi âleminde yerine oturmuş taşların birer yansımasıdır. İkbâl, “Gülşen-i Râz-ı Cedîd” isimli eseriyle Şebüsterî’nin eserinde bulunan on bir soruyu dokuz bölüm hâlinde, mesnevî tarzında 324 bölüme ayırarak nazmetmiştir (Sevgi, 1996: 254). 1933’te Afganistan’a yaptığı bir ziyareti anlattığı eseri “Müsâfir”dir. “Bâl-i Cibrîl” isimli eseri de ömrünün son yıllarında kaleme aldığı Urduca bir eserdir. 1936 yılında yazdığı “Pes Çi Bâyed Kerd Ey Akvâm-ı Şark” isimli Farsça eseri dînî, didaktik bir görüşle kaleme alınmıştır. 1937’de “Darb-ı Kelîm”i yazmış; “Armağan-ı Hicâz” isimli eseri ise vefatından sonra kitaplaştırılmıştır. Farsça ile İslâm adına daha fazla kimselere hitâp edebileceğini düşünen İkbâl’in bu nedenle olsa gerek Farsça eserleri, Urduca yazmış olduğu eserlerden daha fazladır ve nispeten onlardan daha çok anılır.

Schimmel İkbâl’i, Hint dünyası, İslâm dünyası ve Batı düşüncesi olmak üzere, ruhun üç sahasına mensuptur, sözleriyle özetler (Schimmel, 2001:13).

İkbâl, kendi doğumu için şunları söylemiştir:

“Aşk, bir bağı kan olmuş dünyaya geldi, diye na’ra atdı.
Güzellik, bir görüş sabahı zuhur etti diye titredi.
Yaradılış, bu kaderin zebunu olan âlemde bir kendini vücûda getiren,
kendini kıran ve kendini gören bir insan doğdu diye perîşân oldu.
Dünyadan ezeliyyet haremine, ey perde arkasında gizlenen güzeller, hazer edin, bir perde yırtan dünyaya geldi diye haber saldılar.
Hayat dedi ki; Bu eski kubbe altında bir inci vücûda gelsin diye ömrüm süresince toprakta çırpındım (İkbâl, 1963: 6).”

İkbâl tüm bu ilmî seyahatlerinin, kendini bulma, insanlığı anlama serüveninin sonunda kendisini;

“Tenem gülî zihyâbân-ı cennet-i Keşmîr
Dil ezharîm-i Hicâz u nevâ ziŞirâz est”

beyti ile “Vücûdum Keşmîr cenneti hıyâbânından bir güldür. Gönlüm Hicâz harîminden, şiirim (nağmem) Şirâz'dandır (Schimmel, 2001: 21).” sözleriyle anlatmaktadır.

Allâme İkbâl, bütün bu edebî, felsefî ve tasavvufî yönlerinin yanında, avukatlık mesleği ile işigâl etmiş, 1920'li yıllardan itibaren siyasetin içerisinde de bihakkın bulunmuştur. 1930 yılında Hindistan Müslümanları Birliği'nin yıllık toplantısına başkanlık etmiş ve burada gerçekleştirdiği konuşma ile ilk defa Bağımsız Pakistan Devleti kuruluşu fikrini ortaya atmıştır (Aydın, 2000: 17). Pakistan'ın 1947 yılındaki kuruluşuna ömrü vefa etmese de fikirlerini paylaştığı Pakistan devlet başkanı Muhammed Ali Cinnah üzerinde büyük etkileri olmuştur.

Hayatı boyunca üç evlilik yapmış olan İkbâl'in, ikinci evliliğinden olan oğlu Câvid İkbâl'den başka çocuğu yoktur. 1934 yılında yakalandığı gırtlak kanseri sonrasında önce sesini kaybetmiş, ardından 1938 yılında vefat etmiştir.

Lahor'da Mescid-i Şâhî türbesi methalinde bulunan kabrinde bir mermer üzerinde;

“Ne Afganlı, ne Türk, ne Tatarız:
Yeşillikler çocuğuyuz, bir dalız,
Bizim için yasak koku, renk farkı
Bir tek bahar beslenmiş bir varız (Karahana, 1957b: 286).”

mısraları bulunmaktadır.

İkbâl'in Mânevî Hüviyeti

Tarlan, İkbâl'in mânevî hüviyetini; Müspet ilim, Sosyoloji, Vatanperverlik, Şiir ve edebiyat ve Tasavvuf başlıkları altında ele almıştır. Burada bilhassa Tarlan'ın İkbâl hakkında 1952 yılından itibaren çeşitli dergilerde kaleme aldığı bir takım yazılardan ve yayınladığı kitapların önsözlerinde verdiği bilgilerden yola çıkılarak benzeri bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır.

1. Müspet İlim ve Aşk

Tarlan'a göre İkbâl, müspet ilim bakımından devrinde herhangi Avrupâî münevver bir ilim adamı seviyesinde malumât sahibi bir insandı. İslâmî ilimlerde de derin bir bilgisi vardı. Tarlan, hatta bu sebeplerle kendisine “Allâme İkbâl” denildiğini aktarmıştır (Tarlan, 2017:17).

Tarlan, aşkı İkbâl'in penceresinden, aklın meşhud âleminden sonra seyrine devam eden ve derûnî âlemden aynı istikâmette yürüyen bir istitâlesi olarak tanımlar (Tarlan, 1952a: 24). İkbâl'in her şeyden önce aşka inandığını söyleyen Tarlan, hatta insanı insan eden duygunun ona göre aşk olduğunu belirtir (Tarlan, 1952b: 25).

İkbâl, “Frenk Meyhanesi” adlı şiirinde, aradığı aşkı Garp âleminde bulamayışını anlatmıştır. Orada ilmin, aşka dâir ne varsa alıp götürdüğünü yine bu şiirinde ifade etmiştir.

“... Orada pervâsız akıl, aşkın malı ne varsa yağma edip götürür.”

“İlim ile Aşk Arasında Bir Muhâvere” isimli şiirinde İkbâl yine, ilmin cömertçe her şeyi ikrâm ettiğini, aşkın ise ıztırap sunduğunu söyler.

Tarlan, İkbâl’in ilim ve aşka bakışını; “*Garbililerde zekâ ve mahâret bir hayat nizâmıdır. Şarkta ise kâinâtın sırrı aşktır. Zekâ, aşka sahip olursa hakkı bulabilir. Aşkın da esaslı temeli zekâdır. Aşk zekâ ile elele verirse yepyeni bir âlem vücûda getirir. Kalk, aşkı zekâ ve mahâretle imtizâc etdir de yepyeni bir âlem vücûda getir* (Tarlan, 1952b: 25).” sözleri ile anlatmıştır.

2.Felsefe ve Sosyoloji

Tarlan’a göre İkbâl’i sosyolojiye sevk eden âmil, onun rûhî temâyülü ve bilhassa vatanperverlik duygusudur.

İkbâl’e göre aklî ve fikrî bakış tarzına sınımsız sarılan felsefe, tecrübenin bütün zenginliğini bir sistem içine oturtmaya çalışırken, kavram dünyasının ötesine geçmek istemediği için gerçeğe uzaktan bakar. Din ise gerçeği âdeta içimizde eritecek hâle getirme gücü kazandırır. Son tahlilde felsefe bir teori, din ise bir hayattır (Aydın, 2000: 18). Konu ile ilgili Ali Şeriatî filozof hakkında “*O haberci değil, görüş sahibi olandır. O, gözlerini nurun ruhuna doğru açar, gerçekle yüzyüze gelir ve onunla bu şekilde görüşür. Bellidir ki o, gerçeğin kararsız aşığıdır, onu bilgi değil vuslat, haber değil nazar/bakış doyurur sadece* (Şeriatî, 2007: 147).” açıklamalarını yaptıktan sonra İkbâl’in

“*Çağımız, aklı yolunun ışığı zannediyor,
Cinnetin bizzat idrak sahibi olduğundan kimin haberi var?
Aklın bilgidен başka hiçbir hüneri yoktur;
Senin derdinin çaresi sadece nazarda/bakıştaadır.*”

mısralarını kaydetmiş, ardından İkbâl’in Mevlânâ’ya seslenişini ve onda bulduğu cevabı nakletmiştir.

“*Toprağın kalbini aydınlatan bir bakış gördün mü?
İnsanın gâyesi haber midir, yoksa nazar/bakış mıdır?*”
“*İnsan sadece gözden/bakıştan ibârettir, geri kalanı deridir/ kabuktur.
Bakış da sadece dostu gören bakıştır* (Şeriatî, 2007:147,148).”

Tarlan’ın Muhammed İkbâl’in felsefesine dâir tespitleri değerlendirilecek olursa hayat, aşk, hikmet ve felsefe temelinde açıklamalar ile karşılaşılacaktır. Ona göre hayat; kendi sadefi içinde inci yapmaktır. Alevin tâ içine girip erimemektir. Aşk; bu kapısı kapalı kubbeyi aşip geçmektir. Hikmet ve felsefe; her nefsanî şeyi ayak altına alabilmek kudretidir; iki cihâna karşı tefekkür kılıcını sıyırmaktır. (Tarlan, 1952a: 23)

Yine, Tarlan’ın tespit ve çevirilerinden yola çıkılarak, İkbâl’in Avrupa’nın kendisini doyuramayan felsefesi için “*Bunlar gönül nedir bilmiyorlar.*” hezeyanında olduğu ve bir şiirinde,

“*Akl yanmağa başladı mı gönül olur. Gönül çırpındığı için gönüldür.
Lâkin bir an bu ıztırabı terk etse çamurdan başka bir şey olmaz* (Tarlan, 1952a:23).”

sözleriyle bu haykırışı dile getirdiği görülmektedir. İkbâl; “*İlim toplayıp yığılmışsın, gönlü ihmâl etmişsin. O kaybettiğin büyük servete ne kadar acıyorum* (Tarlan, 1952a:23).” sözleriyle, Garb’ın ilme yoğunlaştığını fakat, gönlü ihmal ettiğini belirtmiştir.

3. Vatanperverlik

İkbâl, milletlerin İslâmiyet içinde yoğrulmuş olan şahsiyetini ve rûhî varlığını korumak lazım geldiğine inandığı için Hindistan'da da düzenlenen toplantılarda bu yönde telkinlerde bulunmuştur. Onun İslâm temelindeki bu vatanseverliği, kendisinin vefatından sonra kurulacak olan Pakistan İslâm devletinin temel taşlarını oluşturmuştur.

4. Şiir ve Edebiyat

Tarlan, İkbâl'in şiirinin daima hamleli ve heyecanlı olduğunu söylerken onun engin rûhunun ummanlar gibi çalkalandığının da farkındadır.

“İnsan tefekkür ölçüsü ile ölçülür, ruh ölçüsü ile ölçülür. Yalnız tefekkür cansız ve cazibesizdir; yalnız ruh, içi boş bir zarftan ibârettir. İki birleşince bir insan vücuda gelir.” “Tefekkürü ilim ve felsefe; rûhu san'at bize verir (Tarlan, 1952a: 23).” diyen Tarlan, İkbâl'in san'at ve tefekkürü kendisinde birleştiren bir hüviyet olduğunu söyler.

Tarlan, *“İkbâl'in şiiri, tefekkür ve irâdesinin bir aynasıdır. Onun nazarında şâir, yeni bir insan vücûda getiren bir peygamberdir (Tarlan 1952c: 22).”* “Gönül kelimesinde temerküz eden bu vecidli tefekkür, asırlarca türlü muhitlerde türlü cephelerden terennüm edilmiştir (Tarlan, 1957a: 315).” demiştir.

Tarlan'a göre İkbâl, şiirinde Sebki Hindî tesiri altındaki şâirlere benzemez. Tarlan, İkbâl'i ilhâmının esîri bir şâir olarak tanımlarken, onu evvelâ hakîkatin teshîr ettiğini söyler. İkbâl'in şiirinin temelini fikir olduğunu söyleyen Tarlan, anlayışlı bir gözün onun şiirlerinin sembolizmde olduğu gibi *“ele avuca sığmaz civa habbeleri değil, itinâ ile traş edilmiş bir elması avucunuzun içinde bulursunuz (Tarlan, 1952c: 22,23).”* diyerek, şiirlerinde İran edebiyatı unsurlarını kullanmasının sembolizm ile ifâde edilemeyeceğini belirtir.

5. Tasavvuf

Tarlan'a göre tasavvufun rûhu serbest tefekkürdür. O insanın bütün idrak melekelerinin el ele verip bir bütün hâlinde yürüdükleri bir sahadır. Orada yalnız akıl ve idrak değil his ve hayal de faaliyete geçer. Bunların imtizâcından aşk doğar. Tarlan, hakîkate giden yolda tüm bu melekelerin birbirlerini destekler şekilde hareket etmelerinin en verimli hamle olduğunu belirtirken İkbâl'in şiirine kaynaklık eden hakîkatin de bu hamleler ile ortaya çıktığını savunur.

Tarlan'a göre İkbâl'in nazarında tasavvuf meskenet değildir; nefsinin Hak varlığında mahvetmek değil, Hakkı kendi damarlarında duymaktır. Bu ikisinin aynı görüldüğünü söyleyen Tarlan hakîkate birisinde meskenet, diğerinde kudret olduğunu belirtir (Tarlan, 1952a: 25).

Tarlan İkbâl'deki tasavvufun bir neo-plâtonizmin sükûn ve istiğrak felsefesi değil, müslümanlığın bağlarından yükselen bir irâde kaynağı olduğu fikrindedir (Tarlan, 1957a: 317).

Tarlan'ın tespitlerine göre İkbâl'in fikrinde insan, kendi nefsinin, “itaat, nefsi-zabt ve halifetullah” olmak üzere üç merhalede terbiye eder. Tarlan, bilhassa taassup devrelerinin mahsülü olan Kur'ân-ı Kerîm içerisinde tasavvuf yolunu gösteren pek az işâret bulunduğu fikrini reddeder. *“O mukaddes kitabın en büyük mucizesi, her dimağa kendi vüs'at ve ihtiyâcı derecesinde cevap vermesidir. Bugün geniş ve muâsır bir bilgi, bir belâgat hadsile onun üzerine eğilirsek çok muazzam*

hakikatlere erişebiliriz (Tarlan 1952a: 24).” diyen Tarlan, söylediklerinin tecessüm etmiş hâlini İkbâl’de görür.

Tarlan’ın İkbâl’in eseri olan *Peyâm-ı Maşrık*’ta “Lâle-i Tûr” faslındaki ilk rubaide karşılaştığı “*Şehîdi nazî o bezm-i vücûdest*”, “*Bu varlık bezmi onun nazının şehîdidir.*” mealindeki satırı, kendisine duyduğu hayranlığı katbekat artırmış, onun tasavvuf algısının bir haritasını eline vermiştir.

Mutasavvıf’ı; “*Hayat asırlarca Ka’be ve puthânede inler ve feryâd eder. Niçin? Aşk meclisinden bir tane sırta eren insan yetiştirmek için. Bu yetişen niyâz ehli, sînesinden yükselen feryâtlar ile, kâinâtın kalbinde inkılâb yapar. Haydi bu sazı elimden alınız, ihtiyârım elimden gitti. Nağmelerim kan hâline geldi. Sazımın tellerinden fıskırıyor.*” diyerek, “*rûhunda duyduğu ilâhî kudretle kâinâta fermânfermâlık eden bir mevcut*” olarak tanımlayan İkbâl için Tarlan, “*O böyle büyük irâde ve kudretin mümessili olmasaydı Hind müslümanlarının rûhunda derin bir inkılap vücûda getirerek Pakistan gibi muhteşem bir ülkenin müessisleri arasında yer almazdı* (Tarlan, 1952a: 25).” der.

Tarlan, İkbâl’in fevranlarını gizleyememiş olan müstesnâ, aşk ve hakikat insanlarından Mevlânâ’nın irşâdına sığındığını söyler. Çünkü Tarlan’a göre İkbâl kendi ateşin rûhuna ancak Mevlânâ’dan bir cevap alabilmiştir. Kendisi de “*Kulluk Kitabı*”nda geçen, “*Rum mürşidi Hazret-i Mevlânâ, mânânın sırrını açtı. Benim tefekkürüm onun eşiğinde secde hâlinedir* (Tarlan, 1959b: 7).” ifâdeleri ile bu bağlılığın samîmîliğini dile getirmiştir.

Sonuç

Ali Nihad Tarlan, son İkbâl toplantısında yaptığı konuşmada, “*İkbâl, kardeş ve aziz bir milletin güzîde bir ferdi olduğu için de ayrı bir sevgi ile onu tebci ediyoruz. Ve nihayet İkbâl; Mevlânâ’nın ateşli kanını damarlarında taşıdığını itiraf eden bir insan olduğu için fikren ve rûhen bizimdir. Bu hassasiyetle de onun sıcak nefeslerini ta rûhumuzda duyuyoruz* (1958: 373).” demiştir.

Tarlan, İkbâl için, kendisine hücum eden ölümü öldüren nâdir insanlardan olduğunu söyler (1958: 375).

“*O hakîkî bir insan, hakîkî bir müslümandı. Ona Allah rahmet eylesin diye duâ etmek bana abes geliyor. Allâh’ın rahmeti o kadar pâyansızdır ki, ona rahmet etmeyip de kime edecek? Nûr içinde yatsın desem bu ona hayır duâ değildir. Bakınız kendisi Cebrâil’e ne diyor:*

‘Beni senin gibi nûrdan yaratmadılar. Lâkin biz, topraktan yaratılanların hakikat peşindeki hummâli, ıztırâplı koşuşuna bak!

Onlar ayrı kalmanın zevkini nûrdan yaratılmış olmağa değişmediler....’

Nûrdan yaratılmış olmağı istemiyen bu canlı ve hareketli ruh, nûr içinde yatmaktan, hem de yatmaktan bîhuzûr olmaz mı?

O hâlde duâ edelim, aziz yurtdaşlarım. O, aynı heyecan, hayat ve hareket ile bizim ruhlarımızda ebediyyen yaşasın (Tarlan, 1953:21)!”

Tarlan’ın tüm söyledikleri ve İkbâl’e verdiği ehemmiyyet, günümüzde de dikkate alınmalıdır. Nitekim Tarlan’ın vefatı ile yavaşlama yaşayan İkbâl çalışmaları, son yıllarda üniversitelerin bilhassa ilâhiyat, sosyoloji, felsefe ve edebiyat bölümlerinde İkbâl üzerine hazırlanan lisansüstü tezler ile artış

göstermiştir. Araştırmacılar arasında İkbâl hakkında yayınlanan makale ve kitapların artması da İkbâl’i hakîkiyle anlayan bir neslin oluşması adına umut vericidir. Zîrâ Mevlânâ İkbâl’in de dediği gibi: “Kelebeğin çırpınışı ey gönül ne vakte kadar?/ Yiğitlik yolundan durmak ne vakte kadar?/At ateşine kendini bir müddet yan!/ Ateşi tavaf ey bigâne, ne vakte kadar?”

Kaynakça

- Aydın Mehmet S. (2000), “Muhammed İkbâl”, TDV İslâm Ansiklopedisi, İSAM Yay., C. 22, s. 17-23, İstanbul.
- Cumbur Müjgan (1990), Ali Nihad Tarlan’ın Makalelerinden Seçmeler, AKM Yay., Ankara.
- Düzdağ M. Ertuğrul (2014), Üstad Ali Ulvi Kurucu, Hatıralar-3, Kaynak Yay. İstanbul.
- Edip Eşref (2010), Mehmed Âkif, Hayatı, Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları, (Haz.) Fahrettin Gün, Beyan Yay., İstanbul.
- İkbâl Muhammed (1964), Zebur-u Acemden Seçmeler, (Çev.) Ali Nihad Tarlan, Hilal Yay., Ankara.
- İkbâl Muhammed (1963), Şarktan Haber (Peyâm-ı Maşrık), (Çev.) Ali Nihad Tarlan, Ahmed Said Matbaası, İstanbul.
- İkbâl Muhammed (2010), Kulluk Kitabı (Hicaz Armağanı, Yeni Gülşen-i Râz, Musa Vuruşu), Hzl. Ali Nihad Tarlan, Sufi Kitap, İstanbul.
- İkbâl Muhammed (2017), Esrar ve Rumuz (Esrar-ı Hodî, Rumuz-ı Bîhodî), (Çev.) Ali Nihad Tarlan, Timaş Yay., İstanbul.
- İnan Yusuf Ziya (1965), Ali Nihad Tarlan (Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri), Sıralar Matbaası, İstanbul.
- Karahan Abdülkadir (1974), Dr. Muhammed İkbâl ve Eserlerinden Seçmeler, Gençlik Basımevi, İstanbul.
- Karahan Abdülkadir (1957), “İkbâl’in Bir Cephesi Üzerinde”, Sebülürreşad Dergisi, C. 11, S. 268, s. 286,287.
- Muhammed İkbâl Kitabı (1997), Uluslararası Muhammed İkbâl Sempozyumu Bildirileri, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yay., İstanbul.
- Münevver Muhammed (BKT), İkbâl ve Kur’ânî Hikmet, (Çev.) M. Ali Özkan, İnsan Yay., İstanbul.
- Schimmel Annemarie (2001), Çağın Mevlânâ’sı Muhammed İkbâl, (Çev.) Senail Özkan, Kırkambar Kitaplığı, İstanbul.
- Sevgi H. Ahmet (1996), “Gülşen-i Râz”, TDV İslâm Ansiklopedisi, İSAM Yay., C. 14, s. 253,254, İstanbul.
- Şeriati Ali (2007), Biz ve İkbâl, Fecr Yay., Ankara.
- Tarlan Ali Nihad (2017), Edebiyat Meseleleri, Akçağ Yay., Ankara.
- Tarlan Ali Nihad (1952a), “İkbâl-i Lâhûrî”, İslâm’ın Nûru Dergisi, C. 2, S. 17, s. 23-25.
- Tarlan Ali Nihad (1952b), “İkbâl-i Lâhûrî”, İslâm’ın Nûru Dergisi, C. 2, S. 18, s. 25,26.
- Tarlan Ali Nihad (1952c), “İkbâl-i Lâhûrî”, İslâm’ın Nûru Dergisi, C. 2, S. 19, s. 22,23.
- Tarlan Ali Nihad (1952ç), “İkbâl-i Lâhûrî”, İslâm’ın Nûru Dergisi, C. 2, S. 20, s. 18,19.
- Tarlan Ali Nihad (1952d), “İkbâl-i Lâhûrî”, İslâm’ın Nûru Dergisi, C. 2, S. 21, s. 21.

- Tarlan Ali Nihad (1957a), “Şâir İkbâl”, Sebilürreşad Dergisi, C. 10, S. 245, s. 315-317.
- Tarlan Ali Nihad (1957b), “Büyük İslâm Şâiri İkbâl”, Sebilürreşad Dergisi, C. 11, S. 268, s. 285,286.
- Tarlan Ali Nihad (1958), “Büyük İslâm Şâiri İkbâl- Prof. Ali Nihad Tarlan'ın son İkbâl toplantısında yaptığı konuşmanın metni”, Sebilürreşad Dergisi, C. 12, S. 298, s. 372-375.
- Tarlan Ali Nihad (1959a), “Kulluk Kitabı: Bendegi-name”, Hilâl Dergisi, C. 1, S. 5, s. 4.
- Tarlan Ali Nihad (1959b), “İkbâl'den Kulluk Kitabı”, Hilâl Dergisi, C. 1, S. 6, s. 7.
- Tarlan Ali Nihad (1959c), “Kulluk Kitabı, Resim”, Hilâl Dergisi, C. 1, S. 8, s. 5.
- Tarlan Ali Nihad (1959ç), “İkbâl'in Kulluk Kitabı'ndan Kölelerin Dini”, Hilâl Dergisi, C. 1, S. 10, s. 6.
- Tarlan Ali Nihad (1960), “İkbâl'in Bir Mısraı”, Hilâl Dergisi, C. 2, S. 13, s. 6,7.
- Tarlan Ali Nihad (1973), “Muhammed İkbâl ve Mânevî Şahsiyeti”, Çağrı Dergisi, S. 187, s. 11.